

Айдаралиева А.С.

**КАРАЛЫП ЖАТКАН ТИПТЕГИ «КШС + БАГЫНЫҢКЫ»
КОНСТРУКЦИЯЛАРДЫН АНГЛИС ТИЛДҮҮ АДАБИЯТТАРДА
ИЛИКТЕНИШИ**

Айдаралиева А.С.

**ИЗУЧЕНИЕ МНОГОЯЗЫЧНЫХ КОНСТРУКЦИЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ**

Чет элдик лингвистикада берилген конструкция боюнча иш башкача абалда. Хорнбинин [1] эмгектеринде КШС такыр чагылтылган эмес. Бирок шарттуу сүйлөм тууралуу бир катар байкоолор бар. Шарттуу сүйлөм киргизиле турган шарттуу ат атоочтордун жана шарттуу тактоочтордун ар түрдүү структуралык өзгөчөлүктөрү баяндалган жана алар саналып берилген. Багыныңкыны киргизе алышы мүмкүн болгон шарттуу ат атооч *what*ка да бир аз орун берилген.

Мисалы:

They robbed him of what little money he had (...the small sum of money he had) Они ограбили его, отняв небольшую сумму денег, которая у него была (только и была у него).

Анан да мындай сүйлөмдөр оозеки сүйлөшүү кеби үчүн мүнөздүү эмес экени белгиленет.

Англис тилдүү лингвисттердин ичинен бул конструкцияны кароо М.А.К.Халлидейдин [2] эмгектеринде мзүнүн көбүрөөк толук чагылтуусун тапкан. Анын эмгектеринде шарттуу сүйлөмдөрдү талдоодо өзгөчө жана негизги орунду *what* менен башталган жана актуалдуу мүчөлөөнүн максаттарына кызмат кылышкан конструкциялар ээлешет. Тема-ремадикалык мамилелерди *what* менен башталган шарттуу сүйлөмдөрдүн призмасы аркылуу кароо дегеле шарттуу сүйлөмдөрдүн функцияларынын бирин ачып Бергендиктен, бул окумуштуунун эмгектерине кыйла кененирээк токтолобуз. Ошондой эле шарттуу сүйлөмдөрдү карайбыз, анткени КШС шарттуу сүйлөмдөрдүн бир түрү болуп саналат, Халлидей КШСны өзгөчө конструкция катары бөлбөсө дагы.

Белгилүү болгондой, кабарлоонун мүнөзү багыныңкыга тематикалык структура менен берилет. Бардык тилдерде багыныңкы кабарлоо мүнөзүн алып жүрөт деп болжойлу, бирок ал аны коммуникациялык кубулуш кылган уюштуруунун да кандайдыр-бир формасына ээ. Англис тилинде кабарлоо мүнөзүн (*message*) өзгөчө маани берилген багыныңкы алып жүрөт. Багыныңкынын элементтеринин бири тема катары формулаланат да, анын башка элементтери менен айкалышта ал кабарлоону түзөт.

Англис тили өндүү тилдерде тема багының-

кынын абалы менен берилет. Англис жазма тилинде багыныңкы препозицияга коюлат, оозекисинде – интонациялык жактан да ажырымдалат.

Тема, Прага лингвистикалык ийриминин аныктамасы боюнча, бул кабарлоонун баштапкы чекити. Сүйлөмдү уюштуруунун кадимки тартибинде тема ремадан мурун келет, мында рема - сүйлөмдүн кийинки тема өнүктүрүлгөн бөлүгү болот.

Ошентип, маанилик жүк тема болуп саналган элементке түшмт:

Ex: *A halfpenny is the smallest English coin* (кеп пенс жөнүндө жүрөт)

The smallest English coin is a halfpenny (кеп майда акча жөнүндө жүрөт)

Ошондой болсо да, препозициялык абал теманы аныктабайт, бул болгону англис грамматикасында аны реализациялоонун ыктарынын бири.

Бир компоненттен көп эмес жөнөкөй темалар болот. Мисалы: *The Queen of Hearts she made some tarts*. Бирок багыныңкынын структурасынын каалаган элементи татаалды (*complex*) түзүшкөн эки же андан көп топтор же фразалар менен бериле алат.

Мисалы: *from house to house I went my way*.

*What*тан башталышып, эмфатикалык ажырымдоонун жана тема-ремадикалык мүчөлөөнүн максаттарына кызмат кылышкан шарттуу багыныңкылардын түрдүү топторун карап көрөлү. Багыныңкынын эки же андан көп элементи тематикалык структуранын бирдиктүү компонентин түзүп, эксплициттүү биригишкен, адатта тема катары, кээде рема катары кызмат кылышкан өзгөчө тематикалык структура болот. Бул идентификацияланган багыныңкынын бир түрү болуп саналган тематикалык шарттуу багыныңкынын типтүү мисалы. Тематикалык шарттуу багыныңкыда бардык элементтер эки компонентти түзүшөт, анан бул эки компонент идентификациянын мамилелери менен биригишет, бул түпкүлүгүндө барабардык белгисинин бир түрү болот. Бул мамилелер эреже катары *to be* этишинин формаларынын бири катары берилишет. Мисалы:

Тема 1. What the Duke gave to my aunt 2. The one who gave it to my aunt 3. What the duke did with that pot	Рема Was a teapot Was the duke Was give it to my aunt
---	--

What the Duke gave to my aunt формасы элементтер же элементтердин топтору багыныкыдагы номинативдик топтун (nominal group) функциясын алышкан номинализация катары белгилүү болгон структуралык өзгөчөлүктү туюнтат. Ошентип, ар кандай номинализация кабарлоонун структурасынын бирдиктүү элементин түзөт.

Чындыгында да, берилген учурда номинализация тематикалык максаттарга кызмат кылат. Тематикалык шарттуу багыныкынын структурасы багыныкынын бөлүктөрүнүн тема менен реманын ортосундагы түрдүү дистрибуцияларына мүмкүндүк берет, мисалы:

What happened was that the duke gave my aunt that teapot, мында тема – *what happened* эмнедир-бир нерсе жөнүндө айтууну каалоону билдирет, ал эми калган бөлүктөрү ремага тиешелүү болушат.

Адатта номинализация тема катары кызмат өтөйт, анткени тема-ремадикалык структурада

негизги ролду тема ойнойт, бирок буга эн-белгиленген альтернатива да болот, мисалы:

A loaf of bread is what we chiefly need, мында *A loaf of bread* – тема, ал эми калгандары – рема.

Декларативдүү баяндама сүйлөмдөрдө тема эреже катары ээ менен биригишкен. Теманын ээ менен биригүүсү көп булактарда декларативдүү багыныкынын эн-тамгаланбаган темасы деп аталат. Эреже катары, башка тандоо үчүн жүйөөлүү себеп болбосо, ээ тема болуп саналат. Ошентип, *You are the one I blame* же *That's what I mean* тематикалык шарттуу багыныкыларда тема болуп ээ эсептелинет, демек, тема эн-тамгаланган эмес, ал эми *you I blame, that I mean, you* жана *that* идентификацияланбаган формада эн-тамгаланган темалар болуп саналышат, ошондой эле алар бир аз контраст ыраңын кошумчалашат. Жана ошондой эле **what**-элемент илпеттүү сүйлөмдөрдө тема катары кездешет.

Тема	Функция	Класс	Теманын мисалы	Багыныкынын мисалы
1. Эн-тамгаланбаган тема	Ээ	Номинализация	What I want	What I want # is a proper cup of tea
2. Эн-тамгаланган тема	Толуктооч	Номинализацияланган топ	What they couldn't eat that night	What they couldn't eat that night # the Queen next morning fried.

Суроолуу сүйлөмдөрдө тема эреже катары, түшүндүрүүнү жана андан аркы маалыматты талап кылуучу элемент менен берилген.

Бирок, Халлидей белгилегендей, багыныкылардын түрлөрүнүн бири метафоралуу башкасын белгилөө үчүн колдонулган, же, тагыраак, семантикалык конфигурациянын ролунда чыккан, метафоралуу эмес түрдө багыныкылардын бири менен баяндалышы мүмкүн болгон кырдаал багыныкынын башка түрү менен метафоралуу берилген кырдаал болот, - б.а. биз ушинтип грамматикалык метафорага кездешебиз.

Мисалы: *What the duke gave to my aunt was the teapot* - бул *the duke gave my aunt the teapot* үчүн метафора (транзитивдүүлүк терминдеринде – идентификациялоочу багыныкыны “материалдык процесстин” багыныкысынын ордуна колдонуу учуру). Жана бул тандоо негиздүү, анткени грамматикалык жактан метафоралык формалар эч качан өздөрү алмаштырышкан метафоралардын синонимдери болуп саналышпайт, анткени тема-ремадикалык структурадан тышкары алар кошумча семантикалык белгилерге да ээ болушат.

Мындай багыныкынын жалпы функцияларынан тышкары “метафункциялары”: ideational, interpersonal, textual да ажырымдалышат. Концептуалдуу (ideational) маани тажрыйбанын репрезентациясы болуп саналат, биздин дүйнө тууралуу билгендерибиз биздин айланабызда жана биздин ичибизде болот, б.а. кыялдануу дүйнөсү (концептуалдуу функциянын көз карашынан алганда багыныкы “процесстерди” смздүн кеңири маанисинде репрезентациялайт: аракеттерди, окуяларды, аң-сезим агымдарын).

"Конденсацияланган шарттуу сөздөр", же "конденсацияланган шарттуу ат атоочтор" (*condensed relatives*) термининин өзү чет элдик лингвистикада жаңы көрүнүш эмес. Алсак, бул тууралуу грамматист Фаулер [3] мзүнүн "King's English" эмгегинде айтат, анда ал шарттуу багыныкылуу конструкцияларды курууда кездешкен каталардын мисалдарын карайт. Бул термин байыркы-исланд тилин изилдөө боюнча коллективдүү эмгектерден да кездешет.

Адабияттар:

- [1] Хорнби Л.С. Конструкции и обороты английского языка. М.: Буклет, 1994.
- [2] Michael A.K. Halliday. An introduction to functional grammar. London, 1985.
- [3] Фаулер "King's English",

Кошумча адабияттар:

- 1. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. М.: Лит. на ин. яз., 1957
- 2. Хорнби Л.С. Конструкции и обороты английского языка. М.: Буклет, 1994.
- 3. Чонбашев К.С. Сложные предложения в русском и киргизском языках. – Фрунзе, 1968.
- 4. Адмони В.Г. Основы теории грамматики. -М.-Л., 1964.